

ГЛАСОВИ И СЛИКЕ

ОБЛИЦИ КОМУНИКАЦИЈЕ
НА СРЕДЊОВЕКОВНОМ БАЛКАНУ
(IV–XVI ВЕК)

THE INSTITUTE FOR BYZANTINE STUDIES
OF THE SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

MONOGRAPHS

Nº 48

VOICES AND IMAGES
MODES OF COMMUNICATION
IN THE MEDIEVAL BALKANS
(4TH TO 16TH CENTURIES)

Edited by

Stanoje Bojanin, Ljubomir Milanović, Miloš Cvetković

Editor in chief

Ljubomir Maksimović

Director of the Institute for Byzantine Studies of the SASA

BELGRADE

2020

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
КЊИГА 48

ГЛАСОВИ И СЛИКЕ
ОБЛИЦИ КОМУНИКАЦИЈЕ
НА СРЕДЊОВЕКОВНОМ БАЛКАНУ
(IV–XVI ВЕК)

Уредници

Станоје Бојанин, Љубомир Милановић, Милош Цветковић

Одговорни уредник

Љубомир Максимовић

директор Византолошког института САНУ

БЕОГРАД
2020

Рецензенти

Георги Николов
Михаило Ст. Поповић
Срђан Рудић

Илустрације на корицама:

Минхенски псалтир, крај XIV века

„Седамдесет мужева отпевава Давиду када састављаше псалтир”,
минијатура (детал), fol. 5r

Псалам 1, стих 3, минијатура (детал), fol. 8v
Bayerische Staatsbibliothek München, Cod. slav. 4
Баварска државна библиотека, Минхен

Прихваћено за штампу на седници Одељења историјских наука САНУ
27. новембра 2019. године

Ова књига је објављена уз финансијску помоћ
Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

САДРЖАЈ – CONTENTS

9 Предговор – Foreword

Историја: ризница гласова прошлости – History: A Treasury of
Bygone Voices

- 19 *Златомира Герджикова*, Паладий от Рациария – арианският глас от
Балканите
Zlatomira Gerdzhikova, Palladius of Ratiaria – the Arian Voice from
the Balkans

- 43 *Лиляна Симеонова*, „Отговорите на папа Николай I на запитванията
на българите“: още за тяхната същност и разпространение
Liliana Simeonova, *Responsa Nicolai I. Papae ad consulta Bulgarorum*:
Some Remarks on their contents and circulation

- 65 *Милош Цветковић*, Виши и нижи органи власти у тематском
систему: примери нарушавања хијерархијског поретка
Miloš Cvetković, Higher and Lower Ranks in the Theme System:
Examples of Disruption of the Hierarchical Order

- 93 *Бојана Крсмановић – Дарко Тодоровић*, Τοῦτό μοι τέλεσον – “Take care
of this for me” Official and Private Communication in the Letters of
Theophylact of Ohrid
Бојана Крсмановић – Дарко Тодоровић, Τοῦτό μοι τέλεσον – „Среди
ми то” Службена и приватна комуникација у писмима Теофилакта
Охридског

- 139 *Јована Шијаковић*, Киклоп у човјеку: Одјец и сазвучја у тумачењу
хомерске слике
Jovana Šijaković, The Inner Cyclops: Echoes and Interwoven Voices in
the Interpretation of Homeric Imagery

- 165 *Бојана Павловић*, „Жив и приповедајући глас” Ромејске историје
Нићифора Григоре
Bojana Pavlović, “Vivid and Loquacious Voice” of *The Roman History*
of Nikephoros Gregoras

- 199 *Елена Костова*, История и развитие на българо-сръбските отношения, отразени в някои дубровнишки писмени извори (средата на XIII – средата на XIV в.)
Elena Kostova, History and Development of the Bulgarian-Serbian Relations, Marked in Some Written Sources from Ragusa (mid 13th to mid 14th Century)
- 223 *Тамара Илић*, Завештања из архива Манастира Светог Јована Продрома на Меникејској гори, код Сера (од краја XIII до средине XIV века)
Tamara Ilić, Bequests of the Archive of the Saint John Prodromos Monastery on Mount Menoikeion, near Serres (from the late 13th to mid-14th century)
- 243 *Владислав Иванов*, Православно-Балканската коалиција в началото на XIV в.
Vladislav Ivanov, The Alliance of the Orthodox Balkan States in the First Two Decades of XIV Century
- 271 *Георги Димов*, Балкански наемници на Апенините през Късното средновековие
Georgi Dimov, Balkan Mercenaries in the Italian Peninsula during the Late Middle Ages

Слике, представе и друштво – Images, Representations and Society

- 285 *Jelena Bogdanović*, On the Transposition of *Tetrapyla* into the Structural and Symbolic Cores of Byzantine Churches
Јелена Бојдановић, О транспозицији тетрапилона у структурна и симболичка језгра византијских цркава
- 323 *Марка Томић*, Слика патрона у олтару Марковог манастира
Marka Tomić, Image of the Patron Saint in the Sanctuary of Markov Manastir
- 353 *Валентина Живковић*, *Semper rogare deum pro anima*. Молитве живих за спас душа умрлих
Valentina Živković, *Semper rogare deum pro anima*. Prayers of the Living for the Salvation of the Souls of the Dead

- 381 *Љубомир Милановић*, Визуелна комуникација кроз средњовековне представе преноса моштију (*translatio*)
Ljubomir Milanović, Visual Communication through Medieval Representations of relic Translation (*Translatio*)
- Рукописна књига и њени гласови – The Manuscript and its Voices
- 421 *Искра Христова-Шомова*, Братковият миней и неговото място между староизводните служебни минеи
Iskra Hristova-Shomova, The Bratko's Menaion and its Place among the Office Menaia of Old Recension
- 457 *Лора Тасева*, Да предадеш непредаваемото: игрословия и алитерации във византийски календарни стихове и в техните български и сръбски преводи
Lora Taseva, Translating the Untranslatable: Word Plays and Alliterations in Byzantine Calendar Verses and their Bulgarian and Serbian Translations
- 487 *Мая Петрова-Танева*, Св. императрица Теофана в сръбската средновековна книжнина
Maia Petrova-Taneva, St Empress Theophano in Serbian Medieval Literature
- 513 *Весна Сара Пено*, Јединствени црквени пој – „српска” молитвена песма у контексту балканске појачке традиције
Vesna Sara Peno, The Unique Church Singing – “Serbian” Prayer Song in Context of the Balkan Chanting Tradition
- 533 *Станоје Бојанин*, Чин исповести у јужнословенским рукописним књигама од почетка XIII до почетка XVI века
Stanoje Bojanin, The Rite of Confession in South Slavonic Manuscripts from the Early 13th to the Early 16th Centuries
- 573 Списак аутора – List of Contributors

ЗАВЕШТАЊА ИЗ АРХИВА МАНАСТИРА СВЕТОГ ЈОВАНА ПРОДРОМА НА МЕНИКЕЈСКОЈ ГОРИ, КОД СЕРА (ОД КРАЈА XIII ДО СРЕДИНЕ XIV ВЕКА)*

Смештен у плодној долини Струме, Сер је био најзначајнији привредни, политички и црквени центар области која је по њему добила име – Серска.¹ Манастир Светог Јована Продрома, према вестима из извора, најважнији је манастир Серске области у византијско доба, а његово постојање и активно деловање наставило се и за времена српске и турске власти над тим подручјем.

Манастир је око 1275. године основао Јоаникије, син угледних и богатих житеља Сера, бивши светогорски монах, о чијем животу и оснивању манастира су изложени подаци у редигованом манастирском типикју (τυπικόν), који је 1332. године саставио његов сестрић Јоаким.² Јоаким се у најранијим документима архива меникејског манастира појављује као епископ Зихне.³ Након Јоаникијеве смрти, око 1300. године, Манастир је као наследно добро прешао на Јоакима,⁴ тада већ митрополита, који је 1324. г. издао први,

* Истраживање објављено у овом раду финансирано је од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1 Још од X века у Серу је била организована митрополија, вид. ODB, 1881; *Ферјанчић*, Византијски и српски Сер, 2; *Живојиновић*, Судство, 197. Искрпна литература о историји града Сера налази се код *Odorico*, *Prix du ciel*, 21–44.

2 Archives de St. Jean, 161–176 (Appendice I). Позната су и ранија издања типика, која су наведена на овом месту. Превод акта може се наћи у Byzantine Monastic Foundation Documents IV, № 58 (прев. *T. Miller*).

3 Archives de St. Jean, № 14, l. 3.

4 Вид. Archives de St. Jean, № 14, l. 5.

несачувани, манастирски типик.⁵ Пред крај живота, Јоаким је напустио митрополију и населио се на Меникејској гори, где је у току последњих година живео под именом Јован, и саставио нову, последњу верзију свог Типика (1332).⁶

Познато је неколико настојатеља Манастира Светог Јована Продрома. Прво познато име након оснивача је Јоаникије Калуда, лице које је привремено обављало улогу игумана док је ктитор Јоаникије био одсутан услед рукоположења за епископа Јежева.⁷ За неколико наредних година се не зна ко је руководио братством, а потом се у једном документу из 1310. године помиње Игњатије.⁸ Вероватно је његов наследник био Антоније Мосхопул, који је познат на основу помена и потписа у исправама.⁹ Коначно, у четвртој и петој деценији XIV века, као игуман се појављује Нил,¹⁰ током чијег настојатељства се Манастир нашао у саставу Српске државе.¹¹

Према сачуваној грађи, уочава се да је за развитак и напредак посебно била значајна заштита коју је Манастир стекао посредством односа зихнанске митрополије – с Јоакимом на челу – према тренутној царској власти, као и потоњом приврженошћу победничкој страни у грађанском рату.¹² Неколико хрисовуља у

5 Сadržина типика је ипак донекле позната, како је потврђен сачуваном одлуком патријарха Исеје (1324, Archives de St. Jean, № 14), и простагмом цара Андроника II (1325, Archives de St. Jean, № 15).

6 Archives de St. Jean, II.

7 Archives de St. Jean, 8. Податак се налази у Типику, I. 4.

8 Постојање Игњатијевог потписао посведочио је игуман Христофор када је гледао документа почетком XX столећа (вид. доле), у акту Картулара Б, на листовима бр. 19-22. Тај потпис данас није видљив, и Codex B, № 19, у којем је текст тог документа, не садржи га (вид. нап. 33). У I. 16-17 наводи се да је на страни Манастира уговорна страна игуман Игњатије. О том акту, *Ферјанчић*, Византијски и српски Сер, 28 нап. 144; о Игњатију, PLP, № 8006.

9 Codex B, № 9; № 10.

10 Archives de St. Jean, 12.

11 Комплетна листа игумана налази се у Archives de St. Jean, 15.

12 Од грађе која доноси податке о добу грађанског рата деде и унука, два Андроника, посебно је интересантна серија докумената у вези са једним спорним случајем. У неколико аката описан је спор између Манастира и Нићифора Мартина око месташца Моноспитон, које је Андроник II на

корист Манастира издао је цар Андроник II, на молбу зихнанске митрополије. У периоду након 1328. године, када је грађански рат завршен победом Андроника III, Манастир се посебно окористио, на првом месту гаранцијом независности (имунитетом) од свих црквених и световних власти, која је установљена хрисовуљом 1329. године,¹³ што је касније потврђивано.¹⁴

*

Архива

Поред сачуваног Типика, који несумњиво има значај за истраживање византијског монаштва, али и политичке историје, богати архив Манастира је садржавао документе јавно-правног и приватно-правног карактера која су се на њега односила.

Оригинални документи нису сачувани. Један број исправа из византијског доба је изгубљен у XX столећу, укључујући три царске хрисовуље (цар Андроник II издао је оне из 1309. и 1321, а Андроника III је она из 1329).¹⁵ Међутим, и ти и други документи су преписани у два картулара, вероватно у манастирској писарници,¹⁶ први пут још средином XIV века. То је Картулар А (κτῆτωρικὸς κῶδιξ),

молбу принцезе Симониде и митрополита Јоакима доделио Манастиру (1317, Archives de St. Jean, № 7), на уштрб старог држаоца – пронијара Мартина, вид. детаљно, *Ферјанчић*, Византијски и српски Сер, 19–20. Манастирска архива садржи и документ који је извор за један друштвено-политички догађај из прве деценије XIV века; ради се о нападима Каталонаца, организованих у војну компанију, који су у току похода на област Тракије, северне и средње Грчку, 1307–8. године опљачкали и долину доње Струме са градом Сером; ни Манастир Светог Јована Претече није остао поштеђен, вид. Archives de St. Jean, 22; *Ферјанчић*, Византијски и српски Сер, 6.

13 Archives de St. Jean, № 24.

14 Хрисовуља Андроника III, 1332. година (Archives de St. Jean, № 26). Независност је подразумевала потпуни порески имунитет манастирским поседима, ослобођеним од плаћања ситаркије, градозидања, горнине, и свих других јавних потраживања, вид. и *Ферјанчић*, Византијски и српски Сер, 42.

15 Archives de St. Jean, 17. Вид. и *Guillou*, Archives de Saint-Jean-Prodrôme, 436.

16 Codex B, 1. О писарници, *Πολίτης*, Βιβλιοθήκης ἐργαστήριον, 31–43 (= *Politis*, Scriptorium, 278–295).

који је садржао преписе јавноправних аката – царских хрисовуља, простагми, као и патријаршијских одлука, те данас такође изгубљен Јоакимов Типик, чија се садржина реконструираше на основу издања осамнаестовековног преписа картулара чуваног у Манастиру Светог Гроба у Цариграду.¹⁷

У Картулару Б преписана су приватноправна акта, уговори, тестаменти, затим практики, царске одлуке – хрисовуље и простагме, одлуке црквених великодостојника и судске пресуде. Тај Картулар је имао 295 страница, од којих је првих 210, како се закључује по рукопису, лигатурама и скраћеницама, написало у целини једно лице у другој половини XIV века.¹⁸ Од 210. странице у Картулару Б забележена су прилагања извршена у корист Манастира, почев од XVI века па све до последњег акта, оног од 1. марта 1809. године,¹⁹ што је променило природу и сврху држања Картулара. Други део Картулара Б, у сваком случају, садржи тематско груписање које је видљиво и у првом, старијем делу.²⁰ Попут Картулара А, ни Картулар Б није сачуван, али је садржина аката позната на основу његових преписа.²¹

Треба поменути да се у актима Картулара Б чита о учешћу важних политичких личности у правним пословима са Манастиром. Такав је случај са актима у којима се појављују велики доместик и царски зет Јован Кантакузин,²² некадашњи велики логотет Теодор

17 Σάδας, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, 201–242; вид. о томе Archives de St. Jean, 19, 33. Исти картулар преписао је, непотпуно, средином 19. века (1858), иконом Манастира Светог Јована Продрома, по наруџбини колекционара Стефана Верковића.

18 *Guillon*, Codex B du monastère Saint-Jean-Prodrome, 220.

19 *Guillon*, Codex B du monastère Saint-Jean-Prodrome, 229, 235; *Odorico*, Prix de ciel, 28.

20 Вид. *Guillon*, Codex B du monastère Saint-Jean-Prodrome, 230.

21 Осим средњовековног преписа картулара Б, познати су и нововековни преписи, вид. Archives de St. Jean, 35–37. У колекцији грчких рукописа у Центру за словенско-византијске студије „Иван Дујчев”, пронађен је рукопис игумана Манастира Јована Продрома, Христофора, из 1888. године, у којем се вероватно налази комплетан садржај оригиналног Картулара Б, *Guillon et al.*, Cartulare B, 196–197. Према том рукопису је настала савремена едисија.

22 Codex B, № 138; № 192.

Метохит²³ и велики доместик Алексије Раул.²⁴ Такође, познати су документи у којима суделују чланови угледних и богатих породица, попут Палеолога²⁵ и Анђела, о чему ће касније бити речи. И те чињенице, саме за себе, сведоче о посебном положају и угледу који је меникејски манастир имао.

На основу такве архивистике, верује се да је и првобитно изворна архива вођена двоструко.²⁶ Сачувани преписи картулара и издања која су настајала на основу њих, заједно са Проскинитаром који је саставио Христофор,²⁷ игуман Манастира Светог Јована Продрома 1904. године, основа су за издања његових аката.²⁸ Савремено издање на основу грађе Картулара А, уз историју Манастира, приредио је А. Гију (André Guillou) 1955. године, док је издање Картулара Б (акта написана до XV века) приредила 2000. године Л. Бену (Lisa Bénou).²⁹

Приватноправна акта

У Картулару Б је из средњовековног периода сачувано 218 грчких аката, који датирају у године од 1278. до 1356. године, уз

23 Манастир је добио земљу коју је поседовао протерани Теодор Метохит, Codex B, № 34; № 37; № 167; № 191.

24 Алексије Раул је Манастиру поклонио за спас душе земљу на свом поседу Асомата код Зихне, Archives de St. Jean, № 25, што се сазнаје из простагме цара Андроника III. У Картулару Б налазе се два акта у вези са овим лицем, № 123 и № 218. О Раулу, вид. *Остројорски*, Серпска област, 98 нап. 67; *Ostrogorski*, Alexios Raul, 340–352; *Mavromatis*, Sur le grand domestique Alexis Raoul, 157–162.

25 Ирина Хумнаина Палеолог (PLP № 30936) појављује се као уговорна страна/дародавац у Codex B, № 173, № 174 и № 175.

26 Archives de St. Jean, 18.

27 Προσκυντάριον τῆς ἐν Μακεδονίᾳ τῆς παρὰ τῇ πόλει Σερρών σταυροπηγιαγῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου συνταχθὲν παρὰ τοῦ Χριστοφόρου ἱεροδιδασκάλου καὶ ἡγουμένου αὐτῆς, Lepizig 1904.

28 Критичка издања појединих аката из Картулара А и Б приредили су *Miklosich* – *Müller*, Acta et diplomata IV, 88–108; 108–134. У издању *Флоринский*, Памятники законодательной деятельности Душана, царя сербов и греков, Киевъ 1888, Приложеній, 216–222, налазе се акти цара Душана из Картулара Б.

29 Факсимилско издање Картулара А објавио је *Dujčev*, Cartulary A of Saint John Prodromos Monastery. Поједини акти Картулара Б, датирани од 17–19. века, објављени су у *Odorico*, Mémoire d'une voix perdue.

неколико исправа које потичу са почетка XV века.³⁰ Унос у Картулар Б био је вероватно са оригиналних исправа, распоређен у две неједнаке целине: у првом делу, документи су тематски класификована у групе – према поседу или према особама које су се нашле у трансакцији; при томе је хронолошки редослед навођења само оквирно поштован, колико су то дозвољавали често непотпуни и нетачни подаци о датацији.³¹ У другом делу Картулара Б, по дужини краћем, налазили су се преписи исправа, условно речено, јавноправног карактера, у који се класификују хрисовуље, простагме, пресуде и црквена акта.

Опсег приватноправних послова о којима говоре исправе у том картулару није претерано широк. Сачувани су уговори о купопродаји, закупу и дугорочном закупу, поклони, уговори о размени, уговори којима се образује аделфат, као и један споразум о установљењу права службености. Посебно место заузимају завештања.

Једна од особености аката из ризнице Манастира Светог Јована Претече јесте постојање мешовитих исправа („*les actes mixtes*”),³² код којих се, у једном акту, истовремено наводе два различита правна посла. Пример таквог акта садржи продају једне половине земљишног поседа, док се друга половина истог поседа поклања „за душу”,³³ или трампу једног дела поседа, а купопродају другог,³⁴ купопродају са закупом,³⁵ или даровање са дугорочним закупом.³⁶

30 Codex B, 2.

31 О томе, вид. *Guillou*, Codex B du monastère Saint-Jean-Prodrôme, 220.

32 Терминологија приређивача, употребљена и у *Bénou*, Pour une nouvelle histoire du droit byzantin, 263–267.

33 Codex B, № 15; 16; 17.

34 Codex B, № 53.

35 Codex B, № 68.

36 Codex B, № 73.

Завештања

У исправама именованим као *διαθήκη*, *διαθηκῶν γράμμα*,³⁷ *ἀφιερωτήρον γράμμα*,³⁸ *ἐκδοτήριον*³⁹ (*ἐκδοτήριον ἔγγραφον*⁴⁰), *ἐνδιάθηκος γραφή*,⁴¹ *ἔγγραφος ἀφιερωτικὴ διάταξις, συμφωνία*,⁴² појављују се правни послови прожети заједничком карактеристиком, а то је даровање без материјалне компензације, без обзира на моменат преноса права својине над предметом. Једино својеврсно оптерећење које се појављује на страни поклонопримца јесте нематеријалне, религиозне природе. То је зато што су дарови, као и тестаменти и друга завештања, чињени за спасење душе дародавца, а неретко и његових ближњих, чему треба да допринесе помињање имена у црквеним обредима. Повезане са тим специфичним налозима, проналазе се и жеље дародавца у погледу места укопа, које се понекад налази на дарованом поседу.

И док би моменат преноса права својине, према принципима класичног римског права, које је преузето у византијско право, поделио правну природу уговора или других послова на *inter vivos* (међу живима) или *mortis causa* (поводом смрти), а у погледу тестамената и завештајница би се очекивало да то буде *mortis causa*, садржина исправа на много места грубо одступа од тих принципа. У погледу момента преноса права својине на поклоњеној ствари са претходног власника, дародавца, на потоњег власника, обдареног, сасвим често, и неспорно, проналазе се временски прилози *ἀπὸ τοῦ νῦν* („од сада”) или *ἀπὸ τῆς σήμερον* („од данас”), истог значења.⁴³ У многим другим случајевима, моменат преноса код поклона није

37 Codex B, № 149.

38 Codex B, № 133.

39 Ипак, под термином *ἐκδοτήριον* (*ἔγγραφον*) могу се наћи и акта другачије и сложеније садржине, вид. Codex B, № 10.

40 Codex B, № 10.

41 Codex B, № 13.

42 Codex B, № 12.

43 Вид. Codex B, № 83; № 123; № 133; № 134. Такве одреднице се јављају и у актима других архива, вид. Lavra III, № 170, B: l. 3, 5.

назначен, што имплицира његово тренутно дејство. Међутим, у погледу правних послова који традиционално имају *mortis causa* природу, попут тестаментa и посмртног поклона, присуство поменутих синтагми у документима може само да укаже на наглашену типизираност у састављању исправа, у оквиру система црквеног нотаријата.

Природно, већина исправа сачуваних у архиву Манастира Светог Јована Претече састављена је у оближњим црквеним средиштима, Серској митрополији и митрополији града Зихне, што је условило њихову форму. Како се из Картулара Б сазнаје, приватне исправе релевантне за овај рад, записане су у првом граматичком лицу јединине. Форма обухвата след уобичајених дипломатичких формула које се проналазе код ове врсте исправа. Тестаменти садрже натписани потпис завештаоца, а затим текст последње воље који обично започиње вербалном инвокацијом, мада у томе има изузетака.⁴⁴ Следи кратко представљање аутора, формула о тестаторовој тестаментарној способности⁴⁵ и располагање. Завршне формуле обухватају санкцију, потврду, датацију⁴⁶ и потписе сведока, у којим улогама се налазе црквени достојанственици.⁴⁷ Писар је такође члан митрополијског клира, и може се наћи у улози сведока.

Претпостављало се извесно правничко знање црквених достојанственика који су учествовали у процедури састављања исправа.⁴⁸ Иако се у погледу аката чији се преписи налазе у Картулару

44 Не појављује се у Codex B, № 60, № 149, № 151. Тестамент под бројем 159 (Codex B, № 159) потпуни је изузетак, јер преписана исправа, након натписаног потписа, почиње текстом располагања непосредно.

45 „...σῶας ἔχων τὰς φρένας, τὰ κατ'ἐμὲ πάντα σαφῶς διεξελθεῖν”, Codex B, № 60. l. 4.

46 Не садрже сва акта датацију (вид. Codex B, № 151), која је можда и у препису изостављена; у неким случајевима је погрешна (вид. доле).

47 Формула која је овде уз имена чланова клира, једноставнија је од уобичајене формуле која се проналази уз имена тестаментарних сведока, чак и онда када је исправа настала у црквеном средишту. Уп. *Машовић*, Завештања у архивама светогорских манастира, 183–184. О задужењима достојанственика, вид. *Соловјев*, Судије и судови по градовима Душанове државе, 147–162; *Живојиновић*, Судство, 207 сл.

48 Вид. *Машовић*, Завештања у архивама светогорских манастира, 179.

Б, како се чини, то може са мањом сигурношћу закључити него у погледу неких других аката, ипак, правнорелевантни подаци се појављују у тестаментима, завештајним актима, поклонима и купопродајним исправама. У том погледу уобичајено се уносе подаци о правном основу стицања предмета (покретног или непокретног) којим се располаже, са назнаком пређашњег титулара. Тестаменти и завештања садрже и друге податке, попут навода завештаочевих дуговања и потраживања. У склопу претходног, појављују се и вести о имовини стеченој брачним уговором, односно, уговором о миразу, према којој се, уколико је потрошена, опходи као према дуговању.⁴⁹

У другим стварима, попут поштовања прецизних правила тестаментарног права које је обликовано у време цара Јустинијана, а донекле преузимамо у накнадним византијским законским збиркама,⁵⁰ систем црквеног нотаријата није показао доследност. Осим учесталих легата и неспецифичне употребе кодицила – додатног записа тестаменту, изгледа да се више не користи ниједан институт тестаментарног права.⁵¹ Тестаменти Картулара Б не познају именовање тестаментарног извршиоца, за разлику од других византијских тестамената исте епохе. С друге стране, оскудност у погледу правних института као да надомешта разнолико и недоследно навођење „техничких” правних израза. Богата је и специфична терминологија којом се наводе ствари из заоставштине. Један пример показује обичај навођења детаљног инвентара заоставштине у писаном тестаменту, са својственом терминологијом.⁵²

49 О миразу и правилима везаним за њега у посткласичном римском праву и византијском праву, ODB, 659; и *White*, Property rights of woman, 542 sqq. *Машовић*, Завештања у архивима светогорских манастира, 88–89.

50 О (теоријским) правним основима византијског наследног права по основу тестаamenta, вид. *Lokin*, Wills in Byzantine law, 225–242. Вид. и *Шаркић*, Појам тестаamenta у римском, византијском и српском средњовековном праву, 85–90.

51 Ослобођење робова (манумисија) одавно се не употребљава, вид. *Машовић*, Прилог проучавању средњовековног права – ослобађање у византијским тестаментима, 238–259.

52 О терминологији у овом случају, вид. *Guillon*, Langue des actes de la pratique juridique, 352.

Ради потребе оквирне класификације, биће прво описани акти који се према дипломатичкој структури и садржини могу сматрати тестаментима у ужем смислу. Након тога, под називом Други завештајни акти описујемо завештајнице, исправе спорне и сложене природе у којима се по правилу појављује правни посао са одликама *mortis causa*, описује израз „μετὰ τελευτῆν μοῦ“, или неки њему сличан. Неочекивани изузеци који одликују овај архив, везани су за одсуство појаве правног посла са одликама *mortis causa*.

Тестаменти

У Картулару Б проналазе се четири акта најприближнија карактеристикама документа који се назива тестамент, иако ниједан од њих нема у својој садржини именовање универзалног наследника, које није карактеристично ни за друге византијске тестаменте.⁵³ Те исправе имају сличну, типизирану форму, која се састоји од неколико дипломатичких елемената, од којих су неки ниже у тексту размотрени. Тестаментарно располагање чини серија легата, у којој се понекад по вредности издваја један – уобичајено намењен блиском крвном сроднику, или надживелом супружнику оставиоца. Један акт има збуњујућу формулу ἀπὸ τῆς σήμερον,⁵⁴ за коју рачунамо да нема конкретно значење, иначе би правни посао *mortis causa* био обесмишљен.

Најстарији тестамент из Картулара Б је акт (διατύπωσις) монаха Лазара Ђаконице, датиран априла 1290. годином.⁵⁵ Тестаментом је у корист Манастира Светог Јована Продрома завештан наслеђени земљишни посед (ἐκ γονικόθεν) површине 360 модија, у месту

53 Именовања универзалних наследника још увек садрже тзв. протовизантијски тестаменти, до VI и VII века, написани на папирусима на територији Египта и обично проучавани у домену папирологије, као и каснији коптски акти који су преузели ту традицију.

54 Codex B, № 1. 9.

55 Codex B, № 5. У погледу датације, са наведеном годином се, међутим, наведени индикт (X) не поклапа. Приређивач Картулара Б (Л. Бену) сугерише 1282. (6790) или 1297. годину (6805), са којима се X индикт поклапа.

Мерихеја.⁵⁶ Лицима која би пожелела да прекрше вољу завештаоца упућује се духовна санкција у облику клетве.⁵⁷

Тестамент из априла 1334. године саставио је Филип Аравантенос, у монаштву монах Филемон.⁵⁸ Према његовој последњој вољи, Манастиру Светог Јована Продрома легирана је половина завештаоачевог поседа (ζευγηλατεῖον) у месту Пигадиција (Πηγάδιτζια), на којем се налазе половина ливаде и виногради,⁵⁹ домаће животиње (пар волова, коњ, магаре),⁶⁰ икона,⁶¹ гвоздени точкови.⁶² Пописани су завештаочеви дугови, у новцу и предметима, а завешталац обавештава да је дао под ручну залогу (ὕπὲρ ἐνεχύρου) сребрну чашу, златну копчу и прстен.⁶³ Такође, пописан је новац који је завешталац добио из уговора о миразу, и који је потрошен, изузев неких предмета.⁶⁴ Наведен је и списак потраживања.⁶⁵ Један легат, који се састоји у винограду, предвиђен је за завештаоачевог нећака.⁶⁶ Коначно, друга половина поседа у Пигадицији, са свим правима и припацама, са кућама (τὰ ὀσπήτια), припала је завештаочевој супрузи Ани,⁶⁷ којој припадају и потраживања.⁶⁸ Та одредба је настала за спас душе Филипа и Ане, а жеља оставиоца је да буде сахрањен на поседу у Пигадицији, који је легирао Манастиру.⁶⁹ За

⁵⁶ Codex B, № 5, l. 6–7.

⁵⁷ Codex B, № 5, l. 11–15.

⁵⁸ Codex B, № 60.

⁵⁹ Codex B, № 60, l. 7–9.

⁶⁰ Codex B, № 60, l. 10; 12.

⁶¹ Codex B, № 60, l. 10–11.

⁶² Codex B, № 60, l. 12.

⁶³ Codex B, № 60, l. 12–15.

⁶⁴ Codex B, № 60, l. 14–16; l. 16–18.

⁶⁵ Codex B, № 60, l. 17–18.

⁶⁶ Codex B, № 60, l. 24.

⁶⁷ Codex B, № 60, l. 22–25.

⁶⁸ Codex B, № 60, l. 10–12.

⁶⁹ Codex B, № 60, l. 19–20.

прекршиоце завештаочеве воље предвиђене су духовне санкције, у облику клетве, између осталог, оца васељенских сабора цркве.⁷⁰

Марта 1340. године написан је тестамент (ἐκδοτήριον γράμματα, διαθήκη) монаха Макарија Козеака.⁷¹ Он легира малом Манастиру Свете Анастасије Фармаколитрије⁷² део својих добара, међу којима се налази ктиторска Црква Богородице зване Спилеотиса (ἐπωνομαζομένης Σπηλαιωτίσσης),⁷³ са свиме што поседује, и 2/3 винограда чија је локација описана. Располагања се чине за спас душе завештаоца и његових сродника.⁷⁴ У улози другог легатара налази се завештаочев брат, коме припада остатак (1/3) истог винограда.⁷⁵ Осталу обрадиву земљу (τῶν παρασπορίων μου) завештава жени.⁷⁶ Пчелињаке оставља унуку и духовнику; легат у посућу упућује се монасима Манастира Свете Анастасије.⁷⁷ Завешталац обавештава да нема дугова.⁷⁸ Последња одредба диспозиције помиње κατὰ-στασις,⁷⁹ вероватно претходни договор завештаоца и његовог брата у погледу поседа Кримионтиса, којим је брат био искључен („ἐξωθήσεως”) из заједничких резерви вина (εἰς συγκαθισμὸν κρασίου), и за који завешталац жели да буде разрешен и без правне снаге.

Ана, супруга свештеника Киријавла, саставила је свој кратки тестамент (διαθήκη) у трећој деценији XIV века.⁸⁰ У њему постоје

70 Codex B, № 60, l. 29–31.

71 Codex B, № 149.

72 Манастир је нешто касније припојен Манастиру Светог Јована Претече, вид. Archives de St. Jean, 12.

73 Codex B, № 149, l. 7–8.

74 Codex B, № 149, l. 13–14.

75 Codex B, № 149, l. 12–13.

76 Codex B, № 149, l. 13–14. Не стиче се утисак да се ради о завештаочевој супрузи, већ о жени која је била уз њега, а приход који добија је са површине од 20 модија.

77 Codex B, № 149, l. 14–18.

78 Codex B, № 149, l. 19–20.

79 Вид. Ρούσσο, Λεξιλόγιον Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, 1, 266. Уп. и Codex B, № 46 (– ἀπογραφικῆς καταστάσεως, вид. Laïon Thomadakis, Peasent Society, 35).

80 Codex B, № 151. Препис Аниног тестаментa у Картулару Б није датиран. Међутим, може се утврдити *terminus ante quem*, као и *terminus post quem*,

две одредбе: у једној оставиља легира земљу Цркви Богородице Спилеотисе (χωράφιον), а друга одредба садржи жељу оставиље да се сахрани на земљи коју завештава.⁸¹ У случају оспоравања оставиљине последње воље, упућује се уобичајена духовна санкција у виду клетве.⁸²

У тестаменту из априла 1353. године монах Јаков Балаји је легирао своју богату заоставштину.⁸³ Као предмети појединачних испорука, у непокретностима, наводе се земљишни поседи, фарма (ἀυλοτόπιον),⁸⁴ терен за градњу (οἰκοτοπία),⁸⁵ кућа.⁸⁶ Легатари су Манастир Светог Јована Продрома и различита лица – сродници, завештаочев брат и братанац, лица чија веза са завештаоцем није описана, као и завештаочева штићеница (ὑποχειρῇ).⁸⁷ Посебни новчани легати намењени су члановима клира зихнанске митрополије.⁸⁸ Наведена су завештаочева потраживања у новцу, која се затим сматрају предметом легата.⁸⁹ Као легати су још наведени засади мирте (μουρσίον),⁹⁰ ражи (σίκαλη)⁹¹ и пшенице (σιτάριον),⁹² различите површине. Легатима којима се завештавају покретне ствари припадају домаће животиње (волови, магарци),⁹³ предмети

с обзиром на друге сачуване податке. У попису добара Манастира Свете Анастасије из 1338. године не помиње се та црква, која је 1340. године припала Манастиру Свете Анастасије, на основу тестаментa Макарија Козеака. Дакле, извесно је да је Анин тестамент настао између 1338–1340. године, што је претпоставка и приређивача, Codex B, 263.

81 Codex B, № 151, l. 2–4.

82 Codex B, № 151, l. 6–7.

83 Codex B, № 159.

84 Превод према LBG, 231.

85 Ibid.

86 Codex B, № 159, l. 1–12.

87 Codex B, № 159, l. 12–13.

88 Codex B, № 159, l. 42–44.

89 Codex B, № 159, l. 12–15; 30–31.

90 Codex B, № 159, l. 15, вид. LBG, 1048.

91 Codex B, № 159, l. 16–17; 46.

92 Codex B, № 159, l. 17–18; 46.

93 Codex B, № 159, l. 19, 20; 40.

за домаћинство (бурад, бачве, и друге посуде),⁹⁴ одећа (памучна капа, панталоне, крзно),⁹⁵ књиге (Библија у више примерака, Псалтир, Стихирар, Триод и друге),⁹⁶ оруђа и алатке,⁹⁷ материјали (памук),⁹⁸ новац,⁹⁹ вино,¹⁰⁰ и разни ситни предмети. Такође, легирају се два мала манастира (μονύδρια) са свим припацама.¹⁰¹ Легати су углавном давани за помен (εἰς μνημόσυνον) или за спас душе (διὰ ψυχὴν). Завешталац је уговором (ἐπὶ συμφωνία) засновао аделфат (τὸ ἀδελφᾶτον) у Манастиру, од којег жели да одустане у корист сестрића, уколико сестрић дође у Манастир на основу записа часних стараца („εἰ μὲν ἔλθῃ ὁ ἀνεψιός μου διὰ γραφῆς τῶν καλογέρων διόλου”), а ако он не дође у то свето место, завешталац жели да аделфат поделе његов брат и други сестрић.¹⁰² О завештању треба да се стара (ἐπίτροπον) духовник Гаврило.¹⁰³

Други завештајни акти

Под појмом „други завештајни акти” могу се разумети правни послови који имају дејство *mortis causa*, али према својој садржини и форми не личе на уобичајени израз последње воље под називом тестамент. Такви акти су познати и из других архива.¹⁰⁴ Међутим, како је видљиво, у Картулару Б они понекад имају форму сасвим сродну обличју тестамента, па се и код њих проналазе клаузуле, које су до тада карактеристичне само за тестамент, попут

94 Codex B, № 159, l. 32; 46–48; 51.

95 Codex B, № 159, l. 32; 34; 35. Наведени су и други предмети чије значење нисмо утврдили (τὸ λασνίκιν, τὸ ποστάβιν).

96 Codex B, № 159, l. 35–38.

97 Codex B, № 159, l. 40–42.

98 Codex B, № 159, l. 45.

99 Codex B, № 159, l. 53–54.

100 Codex B, № 159, l. 51–52.

101 Codex B, № 159, l. 53–55.

102 Codex B, № 159, l. 25–30. Првопоменути сестрић је вероватно Никодим, који се помиње у l. 35.

103 Codex B, № 159, l. 56.

104 Попут архива светогорских манастира.

изјаве о здравој памети (формула о тестаментарној способности).¹⁰⁵ С друге стране, ти акти показују мешовиту природу, па иако су именовани као διαθήκη, чини се да немају у потпуности *mortis causa* карактер.

Под страном 13 у Картулару Б, налази се акт именован дво-струко, као διαθήκη и συμφωνία, написан почетком XIV века.¹⁰⁶ У његовој садржини се налази опис претходно закљученог правног посла између монахиње Магдалене, удовице неког Пенинтара, и Манастира Светог Јована Продрома, којим је Магдалена препустила („δέδωκα”) Манастиру млин у закуп, за одређену годишњу надокнаду.¹⁰⁷ Након Магдаленине смрти, што је једина сачувана *mortis causa* одредба, Манастир ће у службама помињати њу и њеног покојног супруга.¹⁰⁸ Текст акта садржи формуле карактеристичне за тестамент, и поред неуобичајене садржине. Остао је сачуван и накнадни акт, којим је Магдалена преиначила (ἀνατρέπω) одредбе уговора о закупу. Он је назван тестаментом (ἐνδιάθηκος γράφῃ; ἑγγράφος διαθήκη),¹⁰⁹ иако је назначено његово будуће дејство, од тренутка састављања.¹¹⁰ На основу тог акта, према тексту, Магдалена поверава („ἐπαφίημι”) млин Манастиру, који ће заузврат помињати супружнике у службама.¹¹¹

Сличну непрецизност доноси садржина документа Димитрија Дермокајита (у монаштву Дионизије).¹¹² У исправи која је названа

105 Codex B, № 12.

106 Codex B, № 12, l. 12; 16, у документу стоји септембар 6815. године и III индикт. Напомена приређивача је да се наведени подаци не подударају, те је уместо 1306. године, предложена 1304. или 1319. година, као година настанака документа.

107 Codex B, № 12, l. 12–13.

108 Помиње се и врт (κηποτόπιον), везано за који се проналазе лакуне, Codex B, № 12, l. 14–15.

109 Codex B, № 13, l. 5; 9.

110 Codex B, № 13, l. 6.

111 Codex B, № 13, l. 6–9.

112 Codex B, № 33, l. 33. Акт је датован мартом, индикта VI, на основу чега приређивач предлаже 1308, 1323. или 1338. годину, као годину оригиналног састављања.

ἐγγραφὸς ἀφιερωτικὴ διάταξις¹¹³ не чини се да има располагања за случај смрти. У корист Манастира Светог Јована Претече дарује се наслеђено земљиште (χωράφιον) површине 24 стреме и млинариште (μυλοτόπιον), за спомене дародавца и његовог брата.¹¹⁴

Акт насловљен као γράμμα, датован мартом 1329. године, по својој природи је даровни акт, којим Алексије Анђеο,¹¹⁵ кастрофилакс Зихне, са супругом Ирином, даје Манастиру Светог Јована Продрома своја наслеђена добра у граду Зихни, за спас душе.¹¹⁶ Уз тај акт, иако ни по чему посмртни, приложен је кодицил чија садржина, нажалост, није у потпуности сачувана. Почетак, који је сачуван, саопштава додатну жељу поводом кућа наведених у првом акту. Ипак, чини се да је кодицил саставило друго лице, чије име је захваћено лакуном. То лице назива Алексија Анђела, кастрофилакса Зихне, и дародавца из првог акта, „господаром, братом и зетом”.¹¹⁷

Закључак

Картулари меникејског Манастира Светог Јована Претече, који су очували податке из стотина докумената византијског периода, како јавне тако и приватне природе, сасвим су усамљена појава у византијској архивистици, више својствена западноевропском поднебљу тога времена. У богатој грађи се уочавају типични правни послови у средњовековном и византијском праву – даривања и легирања *pro remedio animae* и *ad pias causas*, са њиховим појавним облицима у Византији – διὰ ψυχὴν („за душу”) и εἰς μνημόσυνον („у помен”).

Из других сродних аката из истог периода, сачуваних претежно у манастирским архивама, познато је да је правни посаο διαθήκη променио и поједноставио своју правну природу. Под тим су именом знани углавном правни акти располагања *mortis*

113 Codex B, № 33, l. 7–8.

114 Codex B, № 33, l. 3–7.

115 Вероватно PLP, № 180.

116 Codex B, № 92.

117 Codex B, № 92, l. 21–23.

causa, конкретно, легати, али такође и *mortis causa* располагања новооснованим манастиром, што је случај код ктиторских завештања, која у себи садрже и монашки типик. Последњих аката нема међу приватноправним документима Картулара Б. С друге стране, честа је исправа сродна тестаменту, завештајница (ἀφιερωτικὴ διάταξις), која обично садржи даровање међу живима, *pro remedio animae* и без материјалне компензације на страни обдареног.

Из прегледане грађе може се закључити да су тестаменти и завештања из Картулара Б показали још већи ниво особености у односу на друге сродне исправе из монашких архива.

Специфичност се код тих аката не односи само на форму и правне институте, већ и на садржину, тј. поруке које завештаоци и тестатори кроз своје изразе последње воље желе да пошаљу у време након своје смрти. На првом месту, то је захтев правне сигурности, којем треба да допринесу појединости исправа, посебно многобројне формуле о поштовању последње воље завештаоца, обезбеђене кроз упућивања разних духовних санкција ономе ко се о њих оглуши; коначно, као и у другим случајевима, тестамент и завештање у ширем смислу, путеви су ка вечном животу, у којем правна трансакција, упућена важном и угледном духовном центру, служи као средство за спасење душе уговореника и његових ближњих.

БИБЛИОГРАФИЈА – BIBLIOGRAPHY

Извори – Primary Sources

Флоринский Т. Д., Памятники законодательной деятельности Душана, царя сербов и греков, Киевъ 1888, Приложений, 216–222.

Actes de Lavra III (1329–1500), Archives de l'Athos X, edd. P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou, Paris 1979.

Archives de Saint-Jean-Prodrome sur le mont Ménécée, ed. A. Guillou, Paris 1955.

Codex B du monastère Saint-Jean-Prodrome (Serrès), XIIIe–XVe siècle, ed. L. Bénou, Paris 2000.

Dujčev I., Cartulary A of Saint John Prodromos Monastery, London 1972.

Miklosich F. – I. Müller, Acta et diplomata Graeca medii aevi sacra et profana collecta, vol. IV, Vindobonae 1887.

Odorico P., Mémoire d'une voix perdue : le Cartulaire de la métropole de Sèrres, XVII-XIXe siècles, Paris 1994.

Σάδας Κ., Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, Paris 1872.

Литература – Secondary Works

Живојиновић М., Судство у грчким областима Српског царства, Зборник радова Византолошког института 10 (1967) 197–234.

Машовић Т., Завештања у архивама светогорских манастира (XIII–XV век), необјављена докторска дисертација, Београд 2017.

Машовић Т., Прилог проучавању средњовековног права – ослобађање у византијским тестаментима, Анали Правног факултета у Београду 64/1 (2016) 238–259.

Осфоропски Г., Серска област после Душанове смрти, Београд 1965.

Соловјев А., Судије и судови по градовима Душанове државе, Гласник скопског научног друштва 7–8 (1929–30) 147–162.

Ферјанчић Б., Византијски и српски Сер, Београд 1994.

Шаркић С., Појам тестаментa у римском, византијском и српском средњовековном праву, Трећа југословенска конференција византолога, ур. Љ. Максимовић, Н. Рагошевић, Е. Рагуловић, Београд – Крушевац 2002, 85–90.

Bénou L., Pour une nouvelle histoire du droit byzantin: Théorie et pratique juridiques au XIVe siècle, Paris 2011.

Byzantine Monastic Foundation Documents, ed. *J. Thomas – A. Constantinides Hero*, vol. IV, Washington 2000.

Guillou A., La langue des actes de la pratique juridique, Αφιέρωμα στον Νίκο Σvorώνo I, edd. *Β. Κεξεμυδάς, Χ. Μαλτέζου, Ν. Παναγιωτάκης, Κ. Πανεπιστήμιο*, Ρεθύμνο 1986, 345–357.

Guillou A., Le codex B du monastère Saint-Jean-Prodrome (Serrès), Σύμμεικτα 9/1 (1994). Μνήμη Δ. Α. Ζακυθινού, 219–238.

Guillou A., Les archives de Saint-Jean-Prodrome au mont du Ménécée près du Serrès en Macédoine, Ελληνικά 9/2 (1955) 436–445.

Guillou A., Mavromatis L., Bénou L., Odorico P., Le cartulaire B du monastère Saint-Jean-Prodrome au Mont Ménécée (Serrès), Byzantion 65/1 (1995) 196–197.

Laïou Thomadakis A., Peasant Society in the Late Byzantine Empire: A Social and Demographic Study, Princeton 1977.

LBG – Lexicon zur byzantinischen Gräzitet, ed. *E. Trapp*, Wien 1994–2017.

Lokin J. H. A., Wills in Byzantine law, *Analecta Groningana ad ius graeco-romanum pertinentia*, ed. *T. E. van Bochove*, Groningen 2010, 225–242.

Mavromatis L., Sur le grand domestique Alexis Raoul, *Зборник радова Византолошког института* 34 (1995) 157–162.

ODB – The Oxford Dictionary of Byzantium I–III, ed. *A. Kazhdan et al.*, New York – Oxford 1991.

Odorico P., Le prix du ciel : Donations et donateurs á Serrès (Macédoine) au XVIIe siècle, *Balkanica* 27 (1996) 21–44.

Ostrogorski G., Alexios Raul, Grossdomestioks von Serbien, *Festschrift R.E.-Schramm* (1964) 340–352.

PLP – Prosopographisches Lexicon der Palailogenzeit, ed. *E. Trapp*, Wien 2001.

White D., Property rights of woman: The changes in the Justinian legislation regarding the dowry and the parapherna, XVI. internationaler byzantinistenkongress, *Äkten II/2* (Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 32/2), Wien 1982, 539–548.

Πολίτης Α., Τὸ βιβλιοθήκης ἐργαστήριον καὶ ἡ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς Προδρόμου Σερρών, *Σερραϊκὰ Ἡροικὰ* 8 (1979) 31–55 (= *Politis L.*, Das scriptorium und die Bibliothek des Prodromos-Kloster bei Serres, *Wandlungen, Studien zur antiken und neueren Kunst. Festschrift E. Hommann-Wedeking*, Bayern 1975, 278–295).

Ρούσσοις Ε., Λεξιλόγιον Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, 1. Βυζαντινὸν δίκαιον, Αθήναι 1948.

BEQUESTS OF THE ARCHIVE OF THE SAINT JOHN
PRODROMOS MONASTERY ON MOUNT
MENOIKEION, NEAR SERRES (FROM
THE LATE 13TH TO THE MID-14TH CENTURY)

Acts of bequeathing, well-documented in Byzantine law, likewise other Medieval legal systems, provide a handful of information for researchers. One specific archive which beside public acts encompasses a multitude of private document, a multitude of private documents, was connected to the Monastery of Saint John the Forerunner, located at the Mt Menoikio, outside the city of Serres.

Legal historians perusing those documents look for legal institutes rooted in classical Roman law, only to find that their purpose has been drastically changed throughout the time. Testamentum (will) and, especially, the other deeds of bequeathing show specific nature, whose main aspects are religious life and piety. In these terms, by reading about testator's life and his aims for the future time, we also encounter an important personal message, addressed not only to his legal heirs, but also to a wider audience.

СПИСАК АУТОРА

Јелена БОГДАНОВИЋ
Ајова Државни Универзитет
bogdanovicjelena@gmail.com

Станоје БОЈАНИН
Византолошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
sbojanin@gmail.com

Златомира ГЕРДЖИКОВА
Институт за балканистика с
Център по тракологија при
Българската академия на науките,
София
gerdzhikova@balkanstudies.bg
zlatomira.gerdzhikova@gmail.com

Георги ДИМОВ
Институт за балканистика с
Център по тракологија при
Българската академия на науките,
София
gdimov1981@abv.bg

Валентина ЖИВКОВИЋ
Балканолошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
valentina.zivkovic@bi.sanu.ac.rs

Владислав ИВАНОВ
Институт за балканистика с
Център по тракологија при
Българската академия на науките,
София
gfunkenator@gmail.com

LIST OF CONTRIBUTORS

Jelena BOGDANOVIĆ
Iowa State University
bogdanovicjelena@gmail.com

Stanoje BOJANIN
The Institute for Byzantine Studies of
the Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade
sbojanin@gmail.com

Zlatomira GERDZHIKOVA
Institute of Balkan Studies and Centre
of Thracology of the Bulgarian
Academy of Sciences,
Sofia
gerdzhikova@balkanstudies.bg
zlatomira.gerdzhikova@gmail.com

Georgi DIMOV
Institute of Balkan Studies and Centre
of Thracology of the Bulgarian
Academy of Sciences,
Sofia
gdimov1981@abv.bg

Valentina ŽIVKOVIĆ
Institute for Balkan Studies of the
Serbian Academy of Sciences and Arts,
Belgrade
valentina.zivkovic@bi.sanu.ac.rs

Vladislav IVANOV
Institute of Balkan Studies and Centre
of Thracology of the Bulgarian
Academy of Sciences,
Sofia
gfunkenator@gmail.com

Тамара ИЛИЋ
Византолошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
tamara.matovic@vi.sanu.ac.rs

Елена КОСТОВА
Институт за исторически
изследвания при Българската
академия на науките, София
elena_kostovabg@yahoo.com

Бојана КРСМАНОВИЋ
Византолошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
bojana.krsmanovic@vi.sanu.ac.rs

Љубомир МИЛАНОВИЋ
Византолошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
milanovic.ljubomir@gmail.com

Бојана ПАВЛОВИЋ
Византолошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
bojana.pavlovic@vi.sanu.ac.rs

Весна Сара ПЕНО
Музиколошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
sara.kasiana@gmail.com

Мая ПЕТРОВА-ТАНЕВА
Секция „Стара българска
литература“, Институт за
литература при Българската
академия на науките, София
maya.j.petrova@gmail.com

Tamara ILIĆ
The Institute for Byzantine Studies of
the Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade
tamara.matovic@vi.sanu.ac.rs

Elena KOSTOVA
Institute for Historical
Studies of the Bulgarian Academy
of Sciences, Sofia
elena_kostovabg@yahoo.com

Bojana KRSMANOVIĆ
The Institute for Byzantine Studies of
the Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade
bojana.krsmanovic@vi.sanu.ac.rs

Ljubomir MILANOVIĆ
The Institute for Byzantine Studies of
the Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade
milanovic.ljubomir@gmail.com

Bojana PAVLOVIĆ
The Institute for Byzantine Studies of
the Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade
bojana.pavlovic@vi.sanu.ac.rs

Vesna Sara PENO
Institute of Musicology of the
Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade
sara.kasiana@gmail.com

Maia PETROVA-TANEVA
Institute for Literature of the
Bulgarian Academy of Sciences
– Department of Old Bulgarian
Literature, Sofia
maya.j.petrova@gmail.com

Лиляна СИМЕОНОВА
Институт за балканистика с Център
по тракология при Българската
академия на науките, София
liliana_simeonova@balkanstudies.bg
liliana_simeonova@hotmail.com

Лора ТАСЕВА
Институт за балканистика с Център
по тракология при Българската
академия на науките, София
lemtaseva@gmail.com

Дарко ТОДОРОВИЋ
Филозофски факултет
Универзитета у Београду
darkotod@eunet.rs

Марка ТОМИЋ
Византолошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
marka.tomic@gmail.com

Искра ХРИСТОВА-ШОМОВА
Софийски университет „Св.
Климент Охридски“
iskrashomova@gmail.com

Милош ЦВЕТКОВИЋ
Византолошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
milos.cvetkovic@vi.sanu.ac.rs

Јована ШИЈАКОВИЋ
Византолошки институт Српске
академије наука и уметности,
Београд
jovana.sijakovic@vi.sanu.ac.rs

Liliana SIMEONOVA
Institute of Balkan Studies and
Centre of Thracology of the
Bulgarian Academy of Sciences, Sofia
liliana_simeonova@balkanstudies.bg
liliana_simeonova@hotmail.com

Lora TASEVA
Institute of Balkan Studies and
Centre of Thracology of the
Bulgarian Academy of Sciences, Sofia
lemtaseva@gmail.com

Darko TODOROVIC
Faculty of Philosophy, University of
Belgrade
darkotod@eunet.rs

Marka TOMIC
The Institute for Byzantine Studies of
the Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade
marka.tomic@gmail.com

Iskra HRISTOVA-SHOMOVA
Sofia University "St. Kliment
Ohridski"
iskrashomova@gmail.com

Miloš CVETKOVIĆ
The Institute for Byzantine Studies of
the Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade
milos.cvetkovic@vi.sanu.ac.rs

Jovana ŠIJAKOVIĆ
The Institute for Byzantine Studies of
the Serbian Academy of Sciences and
Arts, Belgrade
jovana.sijakovic@vi.sanu.ac.rs

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

94(497)"03/15"(082)
930.85(495.02)"03/15"(082)
27-9(4-12)"03/15"(082)

ГЛАСОВИ и слике : облици комуникације на
средњевековном Балкану : (IV-XVI век) / уредници Станоје
Бојанин, Љубомир Милановић, Милош Цветковић ;
одговорни уредник Љубомир Максимовић. - Београд :
Византолошки институт САНУ, 2020 (Београд : BiroGraf
Comp). - 575 стр. : илустр. ; 24 cm. - (Посебна издања /
Византолошки институт Српске академије наука и уметности ;
књ. 48) (Monographs / The Institute for Byzantine Studies of the
Serbian Academy of Sciences and Arts ; no. 48)

На спор. насл. стр.: Voices and Images : modes of communica-
tion in the medieval Balkans (IVth-XVIth centuries). - Тираж:
350. - Стр. 9-15: Предговор / Уредници. - Списак аутора: стр.
573-575. - Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-83883-27-1

1. Ств. насл. на според. насл. стр.

а) Балканске државе -- Историја -- 4в-16в -- Зборници б)
Византија -- Културна историја -- 4в-16в -- Зборници в)
Југоисточна Европа -- Црквена историја -- 4в-16в -- Зборници

COBISS.SR-ID 19815945